

บทที่ 2

แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

แนวความคิดที่เกี่ยวกับผู้นำทางการเมือง

ในการศึกษาภาวะผู้นำทางการเมืองของผู้นำไทยศึกษากรณีพระยาพหลพลพยุหเสนา ในส่วนนี้จะเป็นการกล่าวถึงแนวความคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นผู้นำทางการเมือง ซึ่งประกอบด้วยความหมายของความเป็นผู้นำ ลักษณะของผู้นำ และภาวะผู้นำ ในอันที่จะได้นำเสนอตามลำดับต่อไปนี้

ความหมายของความเป็นผู้นำ

คำว่า "ผู้นำ" (elite) ปรากฏขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เพื่อที่จะอธิบายถึงสินค้าหรือสิ่งของที่ดีเลิศเป็นพิเศษ และในภายหลังกลายเป็นคำที่หมายถึง กลุ่มบุคคลในสังคมชั้นสูง เช่น ทหารชั้นเยี่ยมหรือขุนนางระดับสูง¹ คำว่า "ผู้นำ" (elite) เริ่มรู้จักกันโดย Oxford English Dictionary ในปี ค.ศ. 1823 ซึ่งในเวลานั้นหมายถึง กลุ่มคนในสังคมดังกล่าวแล้ว แต่คำว่า "ผู้นำ" (elite) ยังไม่ได้นำมาใช้ในวรรณกรรมทางสังคมและทางการเมือง จนกระทั่งเมื่อถึงปลายศตวรรษที่ 19 ในทวีปยุโรป หรือจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1930 ในอังกฤษและสหรัฐอเมริกาที่ทฤษฎีสังคมวิทยาของผู้นำ (elite) นี้ ได้แพร่หลายเข้าไป นักรัฐศาสตร์ทางด้านชนชั้นนำบุคคลแรกที่ได้ทำการศึกษาและรวบรวมเกี่ยวกับทฤษฎี "ผู้นำ" (elite) อย่างจริงจังก็คือ วิลเฟรโด ปารีโต (Vilfredo Pareto) และเกีตาโน มอสกา (Gaetano Mosca) ทางด้าน Pareto ให้ความหมายของผู้นำเอาไว้ 2 แนวทาง ทั้งนี้เขา

¹T.B. Bottomore, Elites and Society (Middlesex : Pelican Book, 1966), p. 14.

ได้กำหนดความหมายทั่วไปที่กล่าวว่าหากจะถือเอากิจการต่าง ๆ ของมนุษย์เป็นเครื่องชี้วัดถึงความสามารถของแต่ละบุคคลแล้ว มนุษย์ก็จะมี ความแตกต่างกัน เช่น การสอบวิชาต่าง ๆ ผู้ที่ได้คะแนนสูงสุดจะถือว่าเป็นผู้มีความสามารถที่สุด สำหรับผู้ที่ได้คะแนนต่ำสุดจะถือว่าด้อยความสามารถที่สุด และในเชิงการค้าก็เช่นเดียวกัน ผู้นำหาเงินได้มากที่สุด (ทั้งนี้ไม่ว่าจะโดยวิธีใดก็ตาม) ก็จะได้รับยกย่องว่ามีความสามารถมากที่สุด ซึ่งจะลดหลั่นกันลงมาดั่งนั้น กล่าวได้ว่าบุคคลใดที่ทำรายได้ให้ตนเองมากที่สุดจะถือว่าเป็น "ผู้นำ" Pareto เอง ก็ไม่ได้มีความคิดในเรื่องของ "ผู้นำ" ไปมากกว่านี้ ถึงอย่างไรก็ตามก็ยังได้เน้นถึงคุณสมบัติที่ไม่มีความเท่าเทียมกันของแต่ละบุคคลในวิถีทางของการใช้ชีวิตในสังคม และนี่ก็ถือว่าเป็นสาระสำคัญอันเป็นจุดเริ่มต้นของนิยามที่ว่า "ผู้นำในการปกครอง" (governing elite)² ซึ่งเป็นเนื้อหาทางวิชาการที่แท้จริงของ Pareto

สำหรับ Gaetano Mosca แล้วถือได้ว่าเป็นคนแรกที่ได้กำหนดความแตกต่างระหว่าง "elite" กับ "masses" โดยที่ Mosca ได้ให้หลักในความคิดของเขา โดยมีพื้นฐานบนข้อเท็จจริงที่แน่นอน และมีแนวโน้มที่พบได้ในองค์การทางการเมืองทุกแห่ง โดยที่จะเห็นได้ชัดในทุกสังคม ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นสังคมที่ล่าหลังหรือแม้แต่สังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าเพียงใดก็ตาม ในสังคมเหล่านั้นก็ยังคงมีบุคคลอยู่ 2 จำพวกก็คือ ชนชั้นผู้ปกครอง และชนชั้นผู้ถูกปกครอง โดยที่พวกแรกจะมีจำนวนน้อยทำการควบคุมหน้าที่ทางการเมือง ทำการผูกขาดอำนาจและเป็นผู้ที่ได้เปรียบจากผลที่อำนาจนำมาให้ ส่วนพวกที่สองจะเป็นพวกที่มีจำนวนมากกว่าพวกแรก แต่กลับต้องถูกขบงการและถูกควบคุมโดยพวกแรก ในลักษณะที่เป็นการควบคุมทางกฎหมาย การตัดสินใจชี้ขาด การอาศัยความรุนแรงมากบ้างน้อยบ้าง³

²V. Pareto, The Mind and Society (New York: Dover Pub), pp. 1423-1424.

³Gaetano Mosca, The Ruling Class (New York: McGraw-Hill, 1965), p. 50.

นอกจากนี้ Mosca ยังได้อธิบายเหตุที่ชนกลุ่มน้อยมีอิทธิพลเหนือชนกลุ่มใหญ่ ทั้งนี้โดยอาศัยจากข้อเท็จจริงในแง่ที่ว่าอดีตได้มีความเป็นมาเช่นนั้น การครอบงำของชนกลุ่มน้อยที่มีการจัดองค์การที่จัดระเบียบแล้ว การเชื่อฟังผู้นำเพียงคนเดียวมีอิทธิพลเหนือชนส่วนใหญ่ที่ยังไม่ได้มีการจัดระเบียบองค์การอย่างที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ แต่ในขณะเดียวกันชนกลุ่มน้อยนั้นที่มีการจัดองค์การขึ้นมาก็เพื่อเหตุผลและผลประโยชน์ของกลุ่มของตนเท่านั้น ตามข้อเท็จจริงแล้วชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ประกอบขึ้นด้วยบุคคลแต่ละคนที่เป็นชนชั้นนำ ซึ่งสมาชิกของชนกลุ่มน้อยที่เป็นผู้ปกครองแล้วโดยปกติจะเป็นผู้ที่มีอิทธิพลอย่างมากในสังคมที่พวกเขาอาศัยอยู่⁴

ดังนั้นจึงพอที่จะกล่าวอย่างคร่าว ๆ ว่า ในทุก ๆ สังคมจะมีบุคคลอยู่ 2 พวก พวกแรกเป็นชนกลุ่มน้อยซึ่งมีความริเริ่มในด้านต่าง ๆ เช่น ในทางการเมือง วัฒนธรรม ศิลปวิทยาการ และในทางเศรษฐกิจ ซึ่งคนพวกนี้เรียกว่า "ผู้นำ"⁵ (elite) ส่วนคนพวกหลัง

⁴Ibid., p. 53.

⁵T.B. Bottomore, Elite and Society, p. 7 อ้างถึงใน กมล สมวิเชียร, ประชาธิปไตยกับสังคมไทย (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2516), หน้า 64, "T.B. Bottomore กล่าวคำว่า elite ในความหมายดั้งเดิมใช้กับ "สินค้าที่มีคุณภาพพิเศษ" คำ ๆ นี้ เพิ่งจะมีบรรจุใช้ในภาษาอังกฤษเป็นหลักฐาน เมื่อปี ค.ศ. 1823 และเพ็ญจะเป็นที่รู้จักแพร่หลายจริง ๆ เมื่อปลายศตวรรษที่ 19 นี้เอง," จรูญ สุภาพ, หลักรัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2514), หน้า 150-153, ได้อธิบายหลักการสำคัญประการหนึ่งเกี่ยวกับองค์การแห่งอำนาจทางการเมืองโดยใช้คำที่หมายถึง "ความเป็นผู้นำหรืออภินัยหนึ่งอำนาจทางการเมืองส่วนบุคคล..." ว่า "Leadership," ฝรั่ง ลินส์วอตต์, ผู้นำการเมือง (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2523) ; "ฝรั่ง ลินส์วอตต์ ใช้ชื่อภาษาอังกฤษในหนังสือ "ผู้นำการเมือง" ของตนว่า Political Leadership" สำหรับผู้เขียนขอใช้คำว่า "Elite", "Leadership", "Leader", "Political Leader" ในความหมายของ "ผู้นำทางการเมือง" และคำว่า "Political Leadership" ในความหมายว่า "ภาวะผู้นำทางการเมือง" ในงานวิจัยฉบับนี้ต่อไป

ได้แก่ ชนกลุ่มใหญ่หรือมวลชนทั่วไป (masses) ซึ่งจะเป็นผู้ตามคนพวกแรกในด้านต่าง ๆ⁶ ในเรื่อง "ผู้ปกครอง" (ruler) กับ "ผู้ถูกปกครอง" (ruled) นั้นในทางทฤษฎีผู้ปกครองมีอำนาจหรือฐานะดังกล่าวได้ เพราะวามวลชนเลือกหรือให้อำนาจในการปกครองเป็นครั้งคราวเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงผู้นำของระบอบประชาธิปไตยจะยังมีอยู่โดยทั่วไป⁷ ในสังคมคอมมิวนิสต์ ยิ่งเห็นได้เด่นชัด เพราะผู้นำคือชนชั้นนำทางการเมือง ซึ่งได้แก่สมาชิกอันดับสูงของพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งไม่เพียงแต่มีอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่ใช้อำนาจทางการเมืองนี้จัดการในเรื่องเศรษฐกิจ ศิลปวิทยาการ และวัฒนธรรมอย่างเด็ดขาดด้วย⁸

นอกจาก Pareto และ Mosca แล้ว ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของผู้นำทางการเมืองนี้ ยังมีผู้ให้คำนิยามเอาไว้อีกมากมาย ซึ่งนิยามของหลายท่านที่น่าสนใจนำมาเสนอไว้เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับผู้นำทางการเมืองดังต่อไปนี้

แจ๊ค ซี. พลาโน (Jack C. Plano) ได้ให้ความหมายของ "ผู้นำ" ว่าผู้นำเป็นบุคคลที่จะใช้อิทธิพลได้อย่างมากในการทำการควบคุมและในการกระทำการในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ผู้ได้รับอำนาจจากความมั่นคง สถานภาพด้านครอบครัว ชั้น วรณะ ระบบ หรือความมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด นอกจากนี้ผู้นำยังเป็นองค์ประกอบของโครงสร้างอำนาจของท้องถิ่น ชาติ และชุมชน⁹

⁶Harold D. Lasswell, Politics: Who, Gets, What, When, How (New York: Meridian Books, 1958), p. 13.

⁷กมล สมวิเชียร, ประชาธิปไตยกับสังคมไทย, หน้า 64.

⁸Lasswell, Loc. cit

⁹Jack C. Plano, Milton Greenbury, Ray Oiton and Robert E. Riggs, Political Science Dictionary (Minsdale, Illinois: The Dryden Press, p. 134.

โรเดอริค เบลล์ (Roderick Bell) ได้ให้ความหมายของผู้นำเอาไว้ว่า ผู้นำเป็นผู้ที่อยู่ในอำนาจหรืออยู่ในตำแหน่งที่ได้ถูกกำหนดให้เป็นผู้นำและยังเป็นผู้ที่สามารถมีอิทธิพลในการจัดสรรรวมทั้งจัดการต่อสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ มากกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชนนั้น ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะให้บังเกิดความสำเร็จสมตามความมุ่งหมายที่ปรารถนาทั้งที่เป็นของตนเอง และของสมาชิกของชุมชน¹⁰

จอห์น เอ็ม. พฟ์เนอร์ และ โรเบิร์ต วี. เพรสธัส (John M. Pfiffner and Robert V. Pressthus) ได้ให้ความหมายของผู้นำในเชิงปฏิบัติเอาไว้ว่า ผู้นำเป็นผู้ที่บริหารงานของกลุ่ม โดยทำหน้าที่ที่เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวก ริเริ่มประนีประนอม และการประสานงาน ส่วนในด้านพฤติกรรมของผู้นำนั้นจะเน้นที่ความสำคัญของภาระหน้าที่ของผู้นำที่เกี่ยวกับการวินิจฉัยสั่งการและพฤติกรรมของผู้นำที่ดำเนินไปได้โดยการอาศัยอำนาจหน้าที่ และอำนาจบารมีเป็นเครื่องมือทั้งที่เป็นไปในลักษณะของพิธีการ (formal) และที่ไม่เป็นพิธีการ (informal) ที่เป็นเช่นนั้นก็เพื่อที่จะก่อให้เกิดพลังร่วมของกลุ่ม เพื่อมุ่งให้การดำเนินงานได้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดเอาไว้¹¹

ทางด้าน ที.เอ็น. ไวท์เฮด (T.N. Whitehead) ได้กล่าวว่า ผู้นำก็คือบุคคลที่ได้รับการคัดเลือกจากคนอื่น ๆ ในกลุ่ม และเป็นผู้ที่สามารถช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ผู้อื่นร้องขอ สามารถที่จะทำการชี้แนะหนทาง ให้ผู้อื่นทำตาม โดยที่ผู้ตามให้ความเชื่อฟัง¹²

¹⁰Roderick Bell, David V. Edwards and R. Harrison Wagner, Political Power : A Reader in Theory and Research (New York: The Free Press, 1969), p. 112.

¹¹John M. Pfiffner and Robert V. Presthus, Public Administration (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1965), p. 350.

¹²T.N. Whitehead, Leadership in Free Society (Combridge: Harvard University Press, 1963), p. 68.

ส่วน เรย์มอนด์ เจ. เบอร์บี้ (Raymond J. Burby) กล่าวถึงผู้นำว่า ผู้นำก็คือบุคคลที่สามารถชักจูงให้คนอื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้อื่นมีความเชื่อมั่นในตนเอง สามารถที่จะช่วยคลี่คลายความตึงเครียดในด้านต่าง ๆ ลงได้ เพื่อที่จะนำกลุ่มให้บรรลุตามวัตถุประสงค์เป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้¹³

เลwis เจ. เอ็ดดิงเจอร์ (Lewis J. Edinger) ก็ได้ให้ความหมายของผู้นำทางการเมืองเอาไว้ว่า "ผู้นำทางการเมืองคือตัวกระทำการสำคัญ (central actor) ที่ครอบครองตำแหน่งที่เป็นจุดศูนย์กลาง ซึ่งสัมพันธ์กับตำแหน่งของฝ่ายตรงข้ามอื่น ๆ ภายใต้บทบาทที่แน่นอนซึ่งกำหนดขึ้น"¹⁴

จอห์น อาร์. คาร์ทไรท์ (John R. Cartright) ให้ความหมายผู้นำทางการเมืองว่าคือบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในระดับสูง (top) ผู้ซึ่งมีอิทธิพลมากที่สุดในการกำหนดทางเลือกที่สำคัญ ๆ สำหรับชุมชนทางการเมืองหนึ่ง ๆ¹⁵

โรเบิร์ต ซี. ทักเกอร์ (Robert C. Tucker) ได้ให้ความหมายว่า "ผู้นำทางการเมืองคือใครก็ตาม ผู้ซึ่งให้ทิศทางหรือมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการกำหนดทิศทางเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนทางการเมืองหนึ่ง ๆ"¹⁶

¹³Raymond J. Burby, Fundamental of Leadership (Readings, Massachusetts, Addison Wesley Publishing Co., 1972), p. 43.

¹⁴Lewis J. Edinger, "Political Science and Political Biography (II)," Journal of Politics 3 (August 1964), p. 653.

¹⁵John R. Cartright, Political Leadership in Sierra Leone (Toronto: University of Toronto Press), p. 10

¹⁶Robert C. Tucker, Politics as Leadership (Columbia, Missouri: University of Missouri Press, 1981), pp. 15.

สำหรับในส่วนของนักวิชาการของไทยเองแล้ว ก็ได้มีผู้ที่ให้ความหมายเกี่ยวกับผู้นำทางการเมืองเอาไว้บ้างดังนี้

ธรรมรส โชติกุญชร ได้ให้ความหมายของผู้นำเอาไว้ว่า ผู้นำเป็นบุคคลที่ถูกแต่งตั้งขึ้นมาหรือได้รับการยกย่องขึ้นมาเป็นหัวหน้า มีความรู้ความสามารถในการปกครองบังคับบัญชา และอาจชักพาผู้ใต้บังคับบัญชา หรือหมู่ชนไปในทางดีหรือชั่วได้¹⁷

สำเริง สิงหะวาระ ได้กล่าวเอาไว้ว่า ผู้นำก็คือ สัญลักษณ์ (symbol) แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเป็นผู้รับฝากไว้ (depository) ซึ่งปณิธานและความหวังผู้นำจึงเป็นเงา (image) หรือภาพสะท้อน (projection) ของประชาคม¹⁸

จากความหมายที่เกี่ยวกับคำว่า ผู้นำทางการเมือง ในทัศนะของนักวิชาการต่าง ๆ นั้นพอที่จะมองเห็นประเด็นความหมายที่มีจุดร่วมกัน ที่สำคัญอยู่หลาย ๆ ประการ โดยที่อาจจะกล่าวได้ว่าตัวผู้นำนั้นสามารถที่จะทำการพิจารณาได้ทั้ง ในแง่ที่เป็นทั้งสถาบัน และเป็นตัวบุคคล ซึ่งผู้นำนั้นได้มีอยู่ในโครงสร้างขององค์กรแทบทุกระดับชั้น เริ่มตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับองค์การธุรกิจ รวมถึงองค์การรัฐบาล การเมืองและสังคมโดยส่วนรวม

ด้วยเหตุนี้เอง ในทัศนะของผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า "ผู้นำทางการเมืองก็คือบุคคลหรือกลุ่มบุคคลซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่ทางการเมือง และเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจตลอดจนมีส่วนร่วมมากที่สุด ในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนทางการเมืองหนึ่ง"

¹⁷ ธรรมรส โชติกุญชร, มนุษย์สัมพันธ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิเศษ, 2519), หน้า 131.

¹⁸ สำเริง สิงหะวาระ, ประมุขศิลป์ (พระนคร: โรงพิมพ์จิตวัฒนา, 2506), หน้า 48.

ลักษณะของผู้เ้า

ผู้นำมีหลายประเภทโดยอาจจำแนกได้ตามความคิดเห็น และหลักเกณฑ์ที่แตกต่างกันของนักวิชาการแต่ละคน แต่ทั้งนี้อาจจะกล่าวได้ว่า การจำแนกลักษณะของผู้นำนั้นก็ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการเมืองทั้งนั้น นักวิชาการที่ได้กล่าวถึงในเรื่องนี้ได้แก่

อาร์โนลด์ เวมโฮเนอร์ (Arnold Wehmoener) ได้จำแนกลักษณะของผู้นำออกเป็น 3 ประเภท คือ ผู้นำแบบประเพณี (traditional elite) ผู้นำแบบอุดมการณ์ (elite united by ideology) และผู้นำแบบผสม (pluralistic elites) กล่าวคือ

1. ผู้นำแบบประเพณี (traditional elites) เป็นแบบซึ่งมีอำนาจและมีความสำคัญในยุคก่อนอาณานิคม และได้มีการต่อเนื่องในการใช้อำนาจต่อประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในระดับท้องถิ่น
2. ผู้นำแบบอุดมการณ์ (elite united by ideology) ตัวอย่างก็เช่น ผู้นำในสาธารณรัฐประชาชนจีน
3. ผู้นำแบบหลากหลาย (pluralistic elites) ผู้นำซึ่งประกอบด้วยลักษณะของกลุ่มต่าง ๆ แต่มีความสามารถในการจัดการต่าง ๆ¹⁹

ในทัศนะของ Pareto แล้วได้จำแนกผู้นำ ออกไปเป็น 2 พวกคือ ชนชั้นผู้ปกครอง (governing elite) ซึ่งประกอบด้วยบุคคล ซึ่งมีบทบาทโดยตรง หรือโดยอ้อมในการปกครอง พวกหนึ่งกับชนชั้นผู้นำที่ไม่ได้มีส่วนในการปกครอง (non-governing elite) ซึ่งประกอบด้วยบุคคลส่วนที่เหลือจากพวกแรกอีกพวกหนึ่ง ดังนั้นเขาได้แบ่งประชากรออกเป็น 2 ชั้นใหญ่ ๆ คือ

1. ชั้นต่ำ, ไม่ได้เป็นผู้นำ (non-elite) ซึ่งถือว่าพวกนี้ไม่ค่อยมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับอิทธิพลในการปกครอง
2. ชั้นสูง, ชนชั้นผู้นำ ซึ่งแบ่งแยกออกเป็น 2 พวกคือ

¹⁹ Arnold, Wehmoener, Elite and Development (Bangkok: Work Shop-Series-Report VI, 1975), p. 83.

- ก. ชั้นผู้นำในการปกครอง (governing elite) และ
- ข. ชั้นผู้นำที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในการปกครอง (non-governing elite)²⁰

ผู้นำทางการเมืองจึงเป็นผู้ที่มีอิทธิพลมีอำนาจตามสถานภาพและบทบาทของตนที่ดำรงอยู่ในตำแหน่ง

สำหรับ เฟรด. อี. ฟีดเลอร์ (Fred E. Fiedler) ได้สรุปลักษณะของผู้นำว่าขึ้นอยู่กับสถานการณ์ สภาพแวดล้อม ทักษะคิดและแนวความคิดของบุคคล รวมทั้งความคาดหวัง และมีการสนองตอบของผู้ตาม ตลอดจนขึ้นอยู่กับเวลาและประสบการณ์ในการปฏิบัติงานของผู้นำ นอกจากนี้ยังต้องมีการพิจารณาตำแหน่งที่อยู่ในอำนาจของผู้นำ (position power) โครงสร้างของงาน (task structure) ลักษณะที่มีภาษา และวัฒนธรรมแบบเดียวกัน (homogenous) รวมถึงความสัมพันธ์ของผู้ใต้บังคับบัญชาด้วย²¹

เบอร์นาร์ด เอ็ม. บาสส์ (Bernard M. Bass) ได้แบ่งลักษณะของการเป็นผู้นำออกเป็น 4 ลักษณะคือ

ก) สถานภาพ (status) คือ ลักษณะการเป็นผู้นำเหมือนกับความสำคัญของตำแหน่งของคน ๆ นั้น

ข) การยกย่องนับถือ (esteem) คือ เป็นลักษณะผู้นำที่เป็นที่รวมของความสนใจผู้ได้รับการยกย่องนับถือ มักจะได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้นำด้วย

ค) ลักษณะด้านพฤติกรรม (behavior) คือ ผู้ที่แสดงพฤติกรรมในการนำเนื่องจาก การที่มีตำแหน่งต่างกัน พฤติกรรมในการนำก็ต่างกันออกไปด้วย

²⁰V. Pareto, The Mind and Society, pp. 1423-1424.

²¹Fred E. Fiedler, A Theory of Leadership Effectiveness, (New York: McGraw-Hill Book Co., 1967), pp. 157-158.

ง) อิทธิพล (influence) การเป็นผู้นำก็คือ การที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่น และมีการชักนำให้คนอื่นปฏิบัติตาม ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมาย²²

เคิร์ท เลวิน (Kurt Lewin) เองก็ได้กำหนดรูปแบบลักษณะของผู้นำออกเป็น 3 แบบ คือ

ก. ผู้นำแบบอัตตาธิปไตย (autocratic) โดยการพิจารณาจากการกระทำ และการกำหนดนโยบายผู้นำประเภทนี้จะตัดสินใจเอง ไม่ใช้กลุ่มตัดสินใจ มีลักษณะถือตัวและมีความภูมิใจในตัวเอง

ข. ผู้นำแบบประชาธิปไตย (democratic) โดยที่การจัดทำนโยบายเป็นผลจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกในกลุ่ม การตัดสินใจจะกระทำโดยใช้ความคิดเห็นจากกลุ่มมีการแบ่งงานกันทำ และผู้นำแบบนี้จะมีการเน้นที่การสร้าง ความเข้าใจที่ดีต่อกัน

ค. ผู้นำแบบเสรีนิยม (laissez-faire) เป็นผู้นำที่ปล่อยให้สมาชิกเสรีภาพเต็มที่ปราศจากการมีส่วนร่วมของตัวผู้นำ เว้นแต่จะมีการร้องขอให้ผู้นำเข้ามาช่วยด้วย ผู้นำจะให้ข้อเสนอแนะแก่กิจกรรมของสมาชิกโดยไม่พยายามจะเข้าไปเกี่ยวข้องในการปฏิบัติการ²³

ยูจีน อี. เจนนิ่งส์ (Eugene E. Jernings) ได้แบ่งลักษณะของผู้นำออกเป็น 4 แบบ คือ

ก. ผู้นำที่ใฝ่อำนาจเป็นประการสำคัญ (the prince) จุดสำคัญของการขึ้นสู่อำนาจนั้น เพราะชอบเป็นผู้ที่อยู่เหนือคนอื่น เป็นบุคคลที่มีเล่ห์เหลี่ยมรอบตัวในการแบ่งชิงอำนาจ และรักษาอำนาจให้ยั่งยืน การกระทำ... บางครั้งอาจจะผิดศีลธรรมหรือโหดร้าย แต่ผู้นำแบบนี้ก็จะทำทุกอย่างเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจ และเมื่อมีแล้วก็จะรักษาไว้ให้นานที่สุด

²² Bernard M. Bass, Leadership Psychology and Organization Behavior (New York: Harper and Row, 1950), pp. 87-89.

²³ Kurt Lewin, "The Dynamic of Group Action," Education Leadership, 1(1944): pp. 195-200.

ข. ผู้นำแบบวีรบุรุษ (the hero) หมายถึงผู้นำที่มีความนึกคิดไปถึงอนาคตอันยิ่งใหญ่ของสังคมที่รออยู่ในอนาคต ไม่เพียงแต่จำกัดความนึกคิดแต่สิ่งที่กำลังเป็นอยู่เท่านั้น อาจจะได้คิดว่าเป็นโชคชะตา... ทำให้ต้องเข้านำสังคม และคิดว่าการเข้าสู่อำนาจนั้นเป็นความรับผิดชอบมากกว่าที่จะพอใจในการได้มาซึ่งอำนาจเพื่อจะได้อยู่เหนือผู้อื่น ดังนั้น ผู้นำแบบวีรบุรุษนี้จะเข้าสู่อำนาจด้วยความกระตือรือร้น เพื่อจะได้ทำตามภาระหน้าที่ (function) ของเขา ซึ่งบางครั้งอาจมีการใช้เล่ห์เหลี่ยมหรือความต่างกันตรงที่ว่า ผู้นำแบบวีรบุรุษมักจะพยายามหลีกเลี่ยงในการใช้เล่ห์เหลี่ยม หรือการกระทำที่ผิดศีลธรรมเท่าที่จะทำได้... ผู้นำแบบวีรบุรุษ เช่น นโปเลียน เซอร์ซิล เดอโกลล์

ค. ผู้นำแบบซูเปอร์แมน (the superman) ในความคิดของเจนนิงส์นั้น ผู้นำสองแบบแรกเห็นได้ง่ายมีตัวอย่างจริง... แต่ผู้นำแบบซูเปอร์แมนนั้น... ไม่ได้มีตัวอย่างที่เป็นคนจริง ๆ ไร้เด่นชัด... แต่ทั้งนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นคนแบบหนึ่งซึ่งต่างจากคนธรรมดาทั่วไป เพราะว่าคนธรรมดานั้นจะมีลักษณะที่พยายามทำให้เหมือนกับคนอื่น ๆ ในสังคมส่วนใหญ่ แต่คนแบบซูเปอร์แมนจะมีความเป็นตัวของตัวเอง เลือกรับเอาแนวปฏิบัติของสังคมที่มีมานาน แต่เพียงบางอัน และอาจจะคิดค่านิยมอันใหม่ ๆ ให้แก่สังคม คนลักษณะนี้ เจนนิงส์คิดว่าเป็นลักษณะพิเศษที่มีไม่มาก เพราะว่าคนทั่ว ๆ ไปนั้นจะทำตามคนอื่น (other-directed) ส่วนผู้มีลักษณะซูเปอร์แมนนั้นยึดถือความคิดของตนเองเป็นหลัก (inner-directed) เพราะฉะนั้นจึงอาจถือได้ว่า เขาเป็นผู้นำมหาชน ในลักษณะของการสร้างแนวความคิดใหม่ ๆ เป็นผู้ที่ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลง เพราะถ้าคนมัวแต่คิดว่าสิ่งที่คนอื่น ๆ คิดอยู่นั้นดีแล้ว สังคมก็จะเจริญขึ้นไม่ได้ เพราะไม่มีการเปลี่ยนแปลง... ดังนั้น เจนนิงส์ จึงไม่ได้เห็นว่า ผู้นำแบบซูเปอร์แมนหมายถึงผู้นำทางการเมืองโดยเฉพาะ ซึ่งต่างจากผู้นำสองแบบแรก ซึ่งเป็นลักษณะผู้นำทางการเมืองโดยชัดเจน²⁴

²⁴Eugene E. Jennings, An Anatomy of Leadership (New York: 1960), อ้างถึงใน ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์, ผู้นำการเมือง, หน้า 4-5.

จากลักษณะของผู้นำแต่ละประเภทที่นักวิชาการหลาย ๆ ท่านได้กล่าวเอาไว้นั้นก็พอที่จะสรุปหลักการกว้าง ๆ ที่มีลักษณะเป็นไปในแนวทางเดียวกัน ทั้งนี้โดยการเน้นถึงคุณสมบัติในความเป็นเลิศของผู้นำ และเหตุที่ผู้นำแต่ละคนมีคุณสมบัติพิเศษที่แตกต่างกันเช่นนี้เอง ทำให้เกิดการศึกษาค้นคว้าในเรื่องที่เกี่ยวกับลักษณะของผู้นำเหล่านั้น นอกจากนี้ยังจะได้ทราบถึงลักษณะการดำเนินงานในบทบาทและหน้าที่ที่ผู้นำนั้นพึงมีต่อองค์การได้เป็นอย่างดี เหตุนี้เองชูป กาญจนประกร จึงได้แบ่งลักษณะของผู้นำทั้งนี้โดยการพิจารณาจากลักษณะวิธีการใช้อำนาจออกเป็น 3 แบบ กล่าวคือ

ก) ผู้นำแบบอัตตนิยม (autocratic leaders) เป็นผู้นำที่ถืออำนาจเป็นใหญ่มีลักษณะถือตัว เชื่อมั่นในตนเองมาก บริหารงานและกำหนดนโยบายโดยการใช้อารมณ์และอำนาจวางท่าใหญ่โต ไม่ให้เกียรติคนอื่น ใช้อำนาจเป็นที่ตั้ง เน้นสมรรถภาพของการทำงานของตนเอง และต้องการขยายอำนาจของตนออกไปทุกวิถีทาง

ข) ผู้นำแบบเสรีนิยม (laissez-faire leaders) เป็นผู้นำที่ใช้อำนาจในการควบคุมการบริหารแต่เพียง บรรดาผู้ใต้บังคับบัญชาต่างก็มีเสรีในการที่จะวินิจฉัยสั่งการ มาตรฐานการปฏิบัติงานหรือระบบการจัดงาน ไม่คำนึงถึงหลักการหรือกฎเกณฑ์เท่าใด การกำหนดนโยบายไม่มีความแน่นอนขาดความริเริ่ม และไม่มีการประเมินผลงาน เพื่อหาแนวทางแก้ไขแต่อย่างใด

ค) ผู้นำแบบประชาธิปไตย (democratic leaders) ถือได้ว่าเป็นผู้นำที่ดีที่สุดและอำนวยความสะดวกในการบริหารงานมากที่สุด เป็นการบริหารงานโดยยึดถือความคิดเห็นของกลุ่มเป็นสำคัญ จะดำเนินการในสิ่งใดก็มักจะกระทำไปในนามของกลุ่ม เพราะต้องการความร่วมมือร่วมใจจากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย การบริหารงานจึงเน้นหนักในรูปการสร้าง ความเข้าใจอันดีต่อกัน โดยการเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็น เพื่อร่วมกันวินิจฉัยเลือกวิธีที่จะทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ ดังนั้นในการปฏิบัติงานจะเป็นไปในลักษณะของการร่วมมือ ประสานงานกันอย่างจริงจัง²⁵

²⁵ ชูป กาญจนประกร, "แบบของผู้นำ," วารสารรัฐประศาสนศาสตร์ ฉบับพิเศษ 2507 (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2509), หน้า 74-77.

สำหรับลักษณะของผู้นำแบบต่าง ๆ นั้น หากจะมองในแง่ของรูปลักษณะของการเกิดของผู้นำแล้วจะพิจารณาได้ว่า ลักษณะของผู้นำจะมีส่วนผลักดันให้มีการแสดงบทบาทของผู้นำในแนวความคิดเช่นนี้เอง ออร์ดเวย์ ทีด (Ordway Tead) จึงได้แบ่งลักษณะการเกิดผู้นำเอาไว้ดังนี้คือ

ก) ผู้นำโดยการสร้างตนเอง (the self-constituted leader) เป็นผู้นำซึ่งผลักดันตนเองขึ้นไปสู่ความเป็นผู้นำ ทั้งนี้โดยมีบุคลิกลักษณะเข้มแข็งและความสำคัญในตนเองอย่างหนักแน่น กับมีกำลังใจแน่วแน่ที่จะกระทำสิ่งที่เขาเห็นว่าสำคัญให้บรรลุผลสำเร็จ ตามประวัติศาสตร์ มักมีผู้คิดว่า ผู้นำประเภทนี้เป็นผู้นำมาโดยกำหนด และการที่บุคคลพวกนี้ เป็นพวกที่สร้างตนเองขึ้นมาจึงมีเจตนาในการแสดงอำนาจอย่างมากมายและ ไม่มีที่สิ้นสุด

ข) ผู้นำซึ่งเลือกโดยหมู่คณะ (the group-selected leader) เป็นผู้นำซึ่งเกิดจากการคัดเลือกบุคคลในหมู่คณะเดียวกัน แล้วเสริมสร้างอิทธิพลของเขาในฐานะที่เป็นผู้นำขึ้น เพราะว่าในสังคมการเมืองระบอบประชาธิปไตย การเลือกผู้นำเป็นวิธีการที่มีผลในด้านการจูงใจ ผู้ที่ถูกนำเนื่องจากคนเหล่านั้นต่างมีความเชื่อว่า เขาสามารถไว้วางใจการดำเนินนโยบายบริหารของผู้นำได้ หรือหากกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความต้องการได้ตัวแทนที่จะควบคุมการดำเนินกิจกรรมทางการเมือง ผู้นำในแนวทางนี้จึงอยู่ในสภาวะที่มีช่องทางได้รับความสำเร็จมากที่สุด มีโอกาสดีที่สุดในการได้มาและดำรงไว้ซึ่งการปฏิบัติตามของผู้ตาม ซึ่งตราบไต่ที่ผู้นำยังปฏิบัติภารกิจใด ๆ ในอันที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และผลประโยชน์ของกลุ่มอย่างแข็งขันแล้วแน่นอนว่าจะต้องได้รับการเลือกให้เป็นผู้นำอยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะว่าอำนาจของผู้นำในลักษณะนี้เป็นที่ยอมรับด้วยเหตุและผลเป็นพื้นฐานสำคัญ

ค) ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากผู้มีอำนาจเหนือ (leader appointed from above) เป็นผู้นำซึ่งเข้ามาสู่ตำแหน่ง โดยการแต่งตั้งโดยคณะกรรมการอำนาจหรือกรรมการบริหาร หรือโดยหัวหน้าระดับเหนือขึ้นไปในกรณีเช่นนี้กลุ่มผู้มีอำนาจได้เป็นผู้เลือกผู้นำ แต่ผู้นำจะทำหน้าที่เป็นผู้รวบรวมบุคคลเข้ากันเป็นกลุ่ม โดยที่ผู้นำจะต้องแสดงให้เห็นว่าในการรับใช้หมู่คณะนั้น เกิดความปรารถนาในสิ่งที่เห็นความปรารถนาขององค์การ²⁶

²⁶Ordway Tead, The Art of Leadership, 7th ed. (New York: McGraw Hill book, 1936), pp. 20-25.

ส่วน ที.บี. บอตโตมอร์ (T.B. Bottomore) ได้จำแนกประเภทของผู้นำเอาไว้ เป็น 5 ประเภทคือ²⁷

- ก. ผู้นำที่มาจากราชวงศ์ (dynastic elite)
- ข. ผู้นำที่เป็นชนชั้นกลาง (middle class)
- ค. ผู้นำที่เป็นปัญญาชนปฏิวัติ (revolutionary intellectual)
- ง. ผู้นำที่เป็นผู้ปกครองอาณานิคม (colonial administrator)
- จ. ผู้นำชาตินิยม (nationalist leader)

นอกจากนี้ในการศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำ ซึ่งทั้งเมอร์เรย์ จี รอสส์ และชาร์ล อี. เฮนดรี (Murray G. Ross and Charles G. Hendry) ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับผู้นำไว้ 3 ประการคือ

ก) ผู้นำเป็นคุณสมบัติที่อยู่ภายในของผู้นำแต่ละคน (leadership as trait within individual leader) สมัยก่อนซึ่งมีความเชื่อกันว่า ความเป็นผู้นำมาจาก พันธุกรรม หรือสิ่งติดตัวมาแต่กำเนิด (leader were born not made) ซึ่งทำให้บุคคล กลายเป็นผู้นำนั้นเป็นคุณสมบัติที่อยู่ภายในตัวของแต่ละคน

ข) ลักษณะผู้นำขึ้นอยู่กับกลุ่ม (leadership as a function of the group) ลักษณะความเป็นผู้นำขึ้นกับ โครงสร้างของกลุ่มมากกว่าแต่ละบุคคล ความเป็นผู้นำในกลุ่มถูกกำหนด โดยผลรวมของทัศนคติความต้องการของกลุ่ม กลุ่มและผู้นำเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ ถ้าไม่มีกลุ่ม ย่อมไม่มีผู้นำ หากกลุ่มขาดผู้นำ กลุ่มนั้นก็ยากที่จะเจริญได้ การเป็นผู้นำเป็นกระบวนการที่จำเป็น ต้องทำหน้าที่ทั้งในการนำและการบริหาร

ค) ลักษณะผู้นำขึ้นอยู่กับสถานการณ์ (leadership as a function of situation) สถานการณ์มีบทบาทต่อความเป็นผู้นำมาก สถานการณ์ที่กลุ่มกำลังเผชิญหน้าก่อให้เกิดผู้นำได้ ความเป็นผู้นำจึงขึ้นอยู่กับสถานการณ์ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่ม หรือองค์การนั้น ๆ²⁸

²⁷ T.B. Bottomore, Elite and Society, pp. 31-32.

²⁸ Murry G. Ross and Charles E. Hendry, Reading in Social Psychology, 3d ed. (New York: Hendry Halt, 1958), pp. 100-107.

จากลักษณะของผู้นำประเภทต่าง ๆ ที่ได้จำแนกตามการจำแนกของนักวิชาการ รัฐศาสตร์ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้พอที่จะสรุปไว้ว่าการจำแนกลักษณะของประเภทผู้นำได้ถูก กำหนดขึ้น ด้วยปัจจัยที่สำคัญ ๆ อย่างน้อย 4 ประการคือ

- ก. การจำแนกประเภทตามฐานที่มา
- ข. การจำแนกประเภทตามคุณลักษณะ และคุณสมบัติเฉพาะตัว
- ค. การจำแนกประเภทตามลักษณะของการใช้อำนาจ
- ง. การจำแนกประเภทตามลักษณะการมีสัมพันธภาพระหว่างผู้นำกับผู้ใต้ปกครอง

เป็นต้น

ภาวะผู้นำ

โดยทั่ว ๆ ไปนักวิชาการมักจะถือว่า "ผู้นำ" (leaders) นั้นเป็นตัวบุคคลหรือกลุ่ม ของบุคคล (persons) ส่วน "ภาวะผู้นำ" นั้น เป็นสิ่งที่แสดงออกมา (actions) จากบุคคล หรือกลุ่มบุคคลข้างต้น อย่างเป็นกระบวนการ (process)²⁹ ดังนั้นการที่จะทำความเข้าใจใน เรื่องความหมายของ "ผู้นำ" มักไม่เป็นปัญหามากนัก ทั้งนี้เพราะว่าการที่จะรู้ว่าใครเป็นผู้นำ นั้น ก็มักจะพิจารณาจากตำแหน่ง (position) ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลดังกล่าว ในหน่วยงาน ต่าง ๆ ขององค์การทางสังคม นับตั้งแต่ครอบครัวไปจนถึงรัฐบาล แต่ทว่าปัญหาในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับภาวะผู้นำหรือความเป็นผู้นำนั้นเป็นเรื่องที่ยากและลำบากมาก จนถึงกับมี นักวิชาการบางท่านได้กล่าวว่า "ภาวะผู้นำนั้นเป็นปรากฏการณ์บนโลกที่สังเกตเห็นได้บ่อยมากที่สุด แต่เข้าใจได้น้อยที่สุด"³⁰ ดังนั้นเพื่อจะให้มีการทำความเข้าใจในลัษณะที่เกี่ยวกับผู้นำ ทางการเมืองนั้นมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงต้องมีการทำความเข้าใจในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ

²⁹ Edwin P. Hollander, Leadership Dynamic (New York: the Free Press, 1978), pp. 1-2, 16-17.

³⁰ Jame MacGregor Burns, Leadership (New York: Harper & Row, Publishers, 1978), p. 4.

ความหมายของภาวะผู้นำเสียก่อน แต่อย่างไรก็ตามการให้ความหมายของนักวิชาการต่าง ๆ นั้น ก็มีอยู่อย่างมากมายพอ ๆ กับจำนวนทฤษฎีที่ใช้อธิบายภาวะผู้นำ³¹ ดังนั้นเราสามารถที่จะให้ความหมายของคำว่า ภาวะผู้นำ โดยจำแนกตามสาขาวิชาและตามแนวทางการศึกษากล่าวคือ ในกลุ่มของนักวิทยาการจัดการและนักจิตวิทยา เช่น

ออร์ดเวย์ ทีด (Ordway Tead) กล่าวว่าภาวะผู้นำเป็นการประกอบกันของลักษณะที่บุคคลสามารถชักนำให้บุคคลอื่นกระทำการเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ตนต้องการได้³²

อีมอร์รี เอส. โบการ์ดัส (Emory S. Bogardus) ได้กล่าวว่าภาวะผู้นำคือ บุคลิกภาพในการกระทำการภายใต้เงื่อนไขของกลุ่ม การมีภาวะผู้นำต้องประกอบด้วยบุคลิกภาพและสถานการณ์ของกลุ่ม ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับบุคคลทั้งในเชิงขวัญ เพื่อให้มีภาวะผู้นำครอบงำบุคคลอื่นได้³³

วอร์เรน จี. เบนนิส (Warren G. Bennis) กล่าวว่าภาวะผู้นำเป็นกระบวนการ เพื่อให้ผู้ใต้บังคับบัญชาประพฤติปฏิบัติภายใต้กรอบที่กำหนดไว้³⁴

³¹ Barbara Kellerman, "Leadership as a Political Act," in Leadership: Multidisciplinary Perspectives, ed. Barbara Kellerman (New Jersey: Prentice-Hall, 1984), p. 70.

³² Ordway Tead, The Art of Leadership, pp. 19-21.

³³ Emory S. Bogardus, Leaders and Leadership (New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1934), pp. 3-13.

³⁴ Warren G. Bennis, "Leadership Theory and Administrative Behavior," Administrative Science Quarterly 4 (1959) : 259.

อาร์ ดับลิน (R. Dubin) ได้เสนอเอาไว้ว่า ภาวะผู้นำก็คือ การบริหารอำนาจ และการตัดสินใจ³⁵

ยอร์จ เทอร์รี่ (George Terry) ได้กล่าวไว้ว่า ภาวะผู้นำเป็นกิจกรรมเพื่อการมีอิทธิพลต่อบุคคลให้มีการกระทำเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม³⁶

เชสเตอร์ ไอ. บาร์นาต (Chester I. Barnard) ได้อธิบายว่า ภาวะผู้นำหมายถึงคุณภาพของพฤติกรรมของบุคคลเพื่อชักนำบุคคลอื่น หรือชักนำกิจกรรมต่าง ๆ ในภารกิจขององค์การ³⁷

เฟรด อี. ไฟด์เลอร์ (Fred E. Fiedler) ได้เสนอเอาไว้ว่า ภาวะผู้นำคือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในการมีอำนาจและมีอิทธิพลของบุคคลหนึ่งให้สามารถชักนำและควบคุมการกระทำและพฤติกรรมของบุคคลอื่นได้มากกว่าที่บุคคลอื่นจะชักนำและควบคุมบุคคลนั้น³⁸

เรดเนย์ ดับบลิว เนเปียร์ (Redney W. Napier) กล่าวว่าภาวะผู้นำนั้นมีอยู่ 4 ประการ

ก. Leadership as trait หมายถึง ภาวะผู้นำเป็นลักษณะทางพันธุกรรมเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด

³⁵R. Dubin, The Sociology of Organization (New York: Prentice-Hall, 1951), p. 23.

³⁶George R. Terry, Principle of Management (New York: Richard D. Irwin, Inc., 1960), p. 493.

³⁷Chester I. Barnard, Organization and Management (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1962), p. 83.

³⁸Fred E. Fiedler, A Theory of Leadership Effectiveness, p. 8.

ข. Leadership as position หมายถึง ภาวะผู้นำเกิดขึ้นได้เนื่องจากตำแหน่งหน้าที่การทำงาน การทำงานในตำแหน่งใดย่อมมีลักษณะในภาวะผู้นำอันเนื่องมาจากการดำรงตำแหน่งนั้นตามมา

ค. Leadership as situation หมายถึง ภาวะผู้นำที่ได้มาเนื่องจากสถานการณ์ทำให้เกิดขึ้น และบางสถานการณ์ก็ต้องการคนที่มีคุณสมบัติแบบหนึ่ง หากผู้ใดมีคุณสมบัติเช่นนั้นก็พร้อมที่จะกลายเป็นผู้นำได้

ง. Leadership as function role of members หมายถึงพฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่ม ทำให้เกิดความต้องการและวัตถุประสงค์ที่จะทำให้ความต้องการผู้นำแบบนั้น ๆ ขึ้นมาดังนั้นการที่จะมีผู้นำได้ก็จะขึ้นอยู่กับว่าพฤติกรรมของกลุ่มเป็นไปแบบใด³⁹

ฮอร์ด และจอห์นสัน (Hodge and Johnson) ก็ได้ให้ทฤษฎีที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำ โดยมีพื้นฐานอยู่ที่สมมติต่าง ๆ ดังนี้

ก) ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณลักษณะผู้นำ (traitist theory) โดยที่มีสมมติฐานว่าผู้นำที่ประสบผลสำเร็จจะมีลักษณะของบุคคลิกภาพ

ข) ทฤษฎีทางสถานการณ์ (situationist theory) โดยมีสมมติฐานว่าบุคคลที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำที่เหมาะสมที่สุดในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ทั้งนี้ก็เพราะว่าเกิดจากลักษณะของกลุ่มที่เขาเป็นผู้นำ

ค) ทฤษฎีการเป็นผู้ตาม (followership theory) มีสมมติฐานว่า เครื่องบ่งชี้คุณภาพของผู้นำก็คือคุณภาพของผู้ตาม ซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการประเมินคุณค่าของผู้นำก็คือ การวิเคราะห์ผู้ตามนั่นเอง

ง) ทฤษฎีของผลรวม (electic theory) ทฤษฎีเกิดมาจากการนำเอาคำอธิบายของทฤษฎีทั้ง 3 ข้างต้นมารวมกัน เพื่อจะทำการอธิบายเกี่ยวกับภาวะผู้นำ⁴⁰

³⁹Redney W. Napier and Matti K. Gershenfield, Group Theory and Experience (Boston: Houghton Mifflin, 1973), pp. 136-151.

⁴⁰Hodge, Billey J. and Herbert J. Johson, Management and Organization Behavior (New York: John Willey & Sons, 1970), pp.255-259.

ส่วนราล์ฟ เอ็ม. สโตกคิลล์ (Ralp M. Stogdill) ก็ได้ให้ทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำไว้ดังนี้

- ก. Great man theory ทฤษฎีนี้มีความเชื่อว่าลักษณะภาวะผู้นำนั้นได้เกิดมาแต่กำเนิด
- ข. Environment theories ทฤษฎีนี้มีความเชื่อในแง่ที่ว่า ลักษณะภาวะผู้นำนั้นเกิดจากสภาพแวดล้อม เวลา สถานที่ และโอกาสนั่นเอง
- ค. Personel-situation theory ทฤษฎีนี้เชื่อในลักษณะที่ว่าภาวะผู้นำนั้นนอกจากสถานการณ์และสภาวะแวดล้อมแล้ว ยังมีความสามารถเฉพาะตัวเป็นส่วนประกอบด้วย ดังนั้นผู้นำจึงต้องเป็นบุคคลที่มีความเฉลียวฉลาด มีความสามารถ นอกจากนี้ยังต้องมีเพื่อนร่วมงานที่ดีด้วย
- ง. Interaction-expectation theory ทฤษฎีนี้ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัย 3 ประการ คือ การกระทำ (action) การมีปฏิสัมพันธ์ (interaction) และเจตคติ (sentiment) โดยที่มีความเชื่อว่าผู้ที่จะเป็นผู้นำได้นั้น จะต้องมีความสามารถในการกระทำ มีมนุษยสัมพันธ์และมีการควบคุมทางใจที่ดี มีความเหมาะสมกับเหตุการณ์⁴¹

จากการให้ความหมายซึ่งประกอบด้วย แนวความคิดรวมทั้งทฤษฎีที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำนั้น ก็มีอยู่อย่างมากมาย ดังนั้นจึงมีความพยายามที่จะทำการสรุปความหมายของภาวะผู้นำต่าง ๆ เอาไว้เป็นหมวดหมู่ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำให้สามารถเกิดแนวคิดได้อย่างกว้าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำเอาไว้ โดยได้แบ่งแนวความคิดต่าง ๆ เหล่านี้เอาไว้ 10 หมวดคือ

1. ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นจุดศูนย์กลางของกระบวนการกลุ่มภาวะผู้นำ เป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงและกิจกรรมของกลุ่ม

⁴¹Ralp M. Stogdill, "Personal Factor Associated with Leadership," Survey of Literature in Leadership (Marryland Penguin Books, 1967), p. 91.

2. ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นบุคลิกภาพ และผลกระทบจากสิ่งนี้เอง ภาวะผู้นำจึงเป็นการเชื่อมโยงภาพพจน์ในอันที่ทำให้ปัจเจกบุคคลสามารถที่จะทำการจูงใจบุคคลอื่น ๆ ให้มีการทำหน้าที่ได้สอดคล้องกับภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย

3. ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นศิลปะที่ใช้ในการชี้นำ ภาวะผู้นำจึงเป็นการแสดงออกในบริบทของอำนาจหรืออิทธิพล ดังนั้นจึงมีความพยายามที่จะทำให้กลุ่มนั้น เป็นไปตามแนวทางหรือเจตนารมณ์ของตัวบุคคลที่เป็นผู้นำนั้น

4. ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นการใช้อิทธิพล การเป็นผู้นำนั้น ได้ก่อให้เกิดผลกระทบกับพฤติกรรมของบรรดาสมาชิกภายในกลุ่ม ทั้งนี้โดยที่การมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับบรรดาผู้ตามนั้น เป็นไปในลักษณะของการตอบสนองต่อกันภายใต้ความสมัครใจ

5. ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลในขณะที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในการอำนวยความสะดวกเรื่องกิจกรรมของกลุ่ม

6. ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นรูปแบบหนึ่งของการชักชวน ภาวะผู้นำยังเป็นการบริหารคนด้วยการใช้วิธีการจูงใจ และมีการสร้างจุดมุ่งหมายร่วมกัน โดยไม่ใช้วิธีการบังคับ

7. ภาวะผู้นำในฐานะที่มีการใช้ความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างบุคคล โดยในแนวทางนี้ต้องยอมรับว่า อำนาจระหว่างบุคคลนั้น เป็นผลมาจากการที่มีพลังอำนาจบังคับสูงสุดซึ่งบุคคลหนึ่งสามารถใช้อำนาจนั้นมาบังคับบุคคลอีกคนหนึ่ง ให้ลดการต่อต้านเท่าที่มากที่สุดลง ซึ่งบุคคลหลังนี้สามารถที่จะทำให้เกิดขึ้นได้

8. ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะให้บรรลุจุดมุ่งหมาย โดยที่ภาวะผู้นำจะเป็นการกระทำ เพื่อให้มีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของกลุ่ม

9. ภาวะผู้นำในฐานะการจําแนกบทบาท ทั้งนี้โดยที่ภาวะผู้นำนั้นต้องการรวบรวมบทบาทต่าง ๆ ในกลุ่มเข้ามาไว้ด้วยกัน ซึ่งทั้งนี้ด้วยการอำนวยความสะดวกให้มีความพยายาม เพื่อที่จะให้บรรลุความสำเร็จที่ตั้งเป้าหมายเอาไว้

10. ภาวะผู้นำในฐานะของการมีความคิดริเริ่ม ภาวะผู้นำเป็นผลลัพธ์จากการที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ภายใต้ปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม (group interaction)⁴²

⁴²Barbara Kellerman, "Leadership as a Political Act," in Leadership: Multidisciplinary Perspectives, p. 70.

จากการให้ความหมายของภาวะผู้นำข้างต้น ซึ่งส่วนใหญ่มักจะมาจากบรรดานักวิชาการทางด้านจิตวิทยา และนักวิทยาการจัดการนั้น ท่านเหล่านั้นก็มักจะให้ความสนใจในเรื่องที่เกี่ยวกับกระบวนการกลุ่ม (group process) และในเรื่องจิตวิทยาองค์การ (organizational psychology) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องผู้นำกลุ่มหรือองค์การเป็นอย่างมาก ดังนั้นความหมายหรือนิยามตลอดจนทฤษฎีส่วนใหญ่มักจะมาจากนักวิชาการเหล่านี้เสียเป็นส่วนใหญ่⁴³

สำหรับนักรัฐศาสตร์แล้วได้ให้ความสนใจในเรื่องผู้นำทางการเมืองเป็นหลัก ซึ่งส่วนใหญ่ก็มีความไม่มั่นใจในการที่จะนำเอาความหมายของภาวะผู้นำของบรรดานักจิตวิทยามาใช้ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลที่ว่าบรรดาความหมายเหล่านั้น มีอยู่มากมายรวมทั้งในแง่มุมมองที่แตกต่างกันไปตามจุดที่เน้น ในการศึกษาของนักจิตวิทยาแต่ละคน ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่า นักรัฐศาสตร์ยังหาความหมายของภาวะผู้นำทางการเมืองใด ๆ ให้มีการยอมรับกันเป็นแนวทางเดียวกันสอดคล้องกับความหมายของแนวความคิดดังกล่าวนั้น ก็จะต้องให้เหมาะสมกับประเด็นในการศึกษาของตนเป็นสำคัญ ถึงอย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นภาพของภาวะผู้นำทางการเมืองได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จะขอยกตัวอย่างการให้ความหมายของนักรัฐศาสตร์บางท่าน ซึ่งค่อนข้างที่จะแพร่หลายมาไว้พอสังเขปดังนี้

เลwis เจ. เอ็ดดิงเจอร์ (Lewis J. Edinger) ได้เสนอว่า "ภาวะผู้นำทางการเมือง ไม่ว่าจะพิจารณาในแง่ของตำแหน่งหรือบทบาทก็ตาม ก็คือความสามารถของผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่ที่จะต้องชี้นำพฤติกรรมร่วมของกลุ่มไปในทิศทางที่ต้องการ ภายใต้การจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าในเชิงอำนาจหน้าที่ภายในชุมชนหนึ่ง ๆ"⁴⁴

⁴³ ดูเพิ่มเติมได้ใน Bernard M. Bass (ed), Stogdill's Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research (New York: The Free Press, 1980), pp. 7-14.

⁴⁴ Lewis J. Edinger, "Political Science and Political Biography (II)," p. 653.

เกรนน์ ดี. เพจ (Glenn D. Paige) กล่าวว่า "ภาวะผู้นำทางการเมือง ก็คือ พฤติกรรมของบุคคลในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ทางการเมือง คู่แข่งขันของบุคคลเหล่านี้และ พฤติกรรมของบุคคลทั้งสองพวกนี้ที่มีต่อสมาชิกคนอื่น ๆ ของสังคม ดังที่แสดงออกทั้งในอดีต ปัจจุบัน และบางทีในอนาคตทั่วโลก"⁴⁵

สำหรับ เจมส์ แมกเกรเกอร์ เบิร์น (Jame Macgregor Burns) แม้ว่าจะไม่ได้ ให้นิยามเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางการเมือง โดยตรง แต่ก็ได้ให้คำอธิบายที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางการเมืองว่า "ภาวะผู้นำทางการเมืองนั้นขึ้นอยู่กับความเป็นมาอันยาวนานของกระบวนการทาง สังคมและทางชีววิทยาของบุคคล เป็นปฏิสัมพันธ์ของบุคคลกับโครงสร้างของ โอกาสทางการเมืองและเปิดโอกาสดังกล่าว เป็นการแสดงบทบาทต่อกันของบุคคลระหว่างการเรียกหาหลักการ ต่าง ๆ ทางศีลธรรม และการยอมรับความจำเป็นของอำนาจ"⁴⁶

จะเห็นได้ว่า ภาวะผู้นำทางการเมืองนั้นเป็นศิลปะที่จำเป็นและสำคัญยิ่งของผู้นำทางการเมือง ทั้งนี้ก็เพราะว่า ผู้นำทางการเมืองนั้น เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในการตัดสินใจ การ วิจัยสั่งการ การกำหนดนโยบาย การวางแผนจุดใจ ให้ร่วมกันปฏิบัติการกิจ และที่สำคัญก็คือ เป็นผู้รับผิดชอบต่อการดำเนินการทางการเมือง การที่จะเป็นผู้นำนั้นหากมองแต่เพียงผิวเผิน อาจจะเห็นว่าไม่ได้เป็นเรื่องที่ยากลำบากอะไรเลย แต่การที่จะเป็นผู้นำที่ดีนั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถมีความเสียสละ มีอุดมการณ์ และที่สำคัญก็คือมีความเป็นประชาธิปไตย

ดังนั้นจากการที่ให้ความหมายหรือการอธิบายภาวะผู้นำทางการเมืองของนักรัฐศาสตร์ บางท่านข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่ใช้ในการพิจารณาในเรื่องที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำทางการเมืองนั้น จะประกอบด้วยปัจจัยในเรื่องตำแหน่ง หน้าที่ของบุคคลในทางการเมือง พฤติกรรมในแง่ความสามารถที่ได้แสดงออกมาจากผู้มีตำแหน่ง รวมทั้งคู่แข่งของบุคคลเหล่านี้

⁴⁵ Glenn D. Paige, The Scientific Study of Political Leadership (New York: Free Press, 1977), p. 11.

⁴⁶ Jame MacGregor Burn, Leadership, pp. 3-4.

ปฏิสัมพันธ์ที่บุคคลมีต่อกันในโครงสร้างของโอกาสทางการเมือง ตลอดจนบทบาทของบุคคลในการแสวงหาหลักการทางศีลธรรมและอำนาจทางการเมือง

สำหรับทัศนะของผู้วิจัยในการศึกษาครั้งนี้ ภาวะผู้นำทางการเมืองเมื่อได้พิจารณาอย่างกว้าง ๆ แล้ว ก็พอที่จะให้ความหมายได้ว่า ภาวะผู้นำทางการเมืองก็คือ บทบาทของบุคคลที่แสดงออกมาในโครงสร้างทางการเมือง ทั้งที่มีตำแหน่งและไม่มีตำแหน่งทางการเมือง ในลักษณะที่เป็นปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ เข้าไปมีโอกาสในการดำเนินงานทางการเมืองให้บรรลุวัตถุประสงค์ โดยการเรียกร้อง แสวงหาหลักการทางศีลธรรม และอำนาจทางการเมือง

สำหรับผู้นำในระบบการเมืองของไทยนั้น นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เพื่อการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยขึ้น จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2481 ผู้นำของไทยก็มักจะเป็นนายทหารบกที่อยู่ในกลุ่มของคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองแทบทั้งสิ้น

พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ก็เป็นผู้นำทางการเมืองอีกผู้หนึ่งที่มาจากทหารบก โดยขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองจเรทหารบก ซึ่งหากจะมองดูในปัจจุบันแล้วตำแหน่งนี้ไม่ได้มีความสำคัญเท่าใดนัก หากแต่ว่าได้รับการสนับสนุนให้เป็นหัวหน้ากระทำการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยกลุ่มของคณะราษฎร ซึ่งประกอบด้วยทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน ดังนั้น หากจะพิจารณาถึงสถานภาพภาวะผู้นำทางการเมืองของพระยาพหลฯ ในขณะนั้นก็ถือได้ว่า เป็นข้าราชการทหารระดับกลางที่อยู่ในกลไกของกองทัพ ซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งอำนาจทางการเมืองที่สำคัญของเมืองไทยและที่สำคัญก็คือ ได้รับการยกย่องจากสมาชิกของคณะราษฎร และผู้ได้บังคับบัญชาให้เป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนั้น

การเข้าสู่อำนาจทางการเมืองอย่างแท้จริงของพระยาพหลฯ ก็โดยการกระทำรัฐประหารรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2476 การกระทำรัฐประหารครั้งนั้น⁴⁷ ได้รับการสนับสนุนจากบรรดาทหารผู้ได้บังคับบัญชา และกลุ่มอำนาจทาง

⁴⁷ หลังการกระทำรัฐประหารแล้วรุ่งขึ้นวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2476 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพหลฯ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี.

การเมืองที่มีพลังกดดันสูง ซึ่งขณะนั้นก็คือคณะราษฎรนั่นเอง หลังจากนั้นพระยาพหลฯ ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อเนื่องกันมา ท่ามกลางสภาวะแวดล้อมทางการเมืองด้านต่าง ๆ ทำให้พระยาพหลฯ ยังคงรักษาตำแหน่งผู้นำทางการเมืองในฐานะนายกรัฐมนตรีได้ถึงเกือบ 6 ปี

อย่างไรก็ตามการที่พระยาพหลฯ ได้ก้าวขึ้นเป็นผู้นำรัฐบาล เพื่อทำการปกครองและบริหารประเทศภายใต้ระบอบการปกครองประชาธิปไตย ซึ่งในขณะนั้นถือว่าเป็นรูปแบบใหม่ในการปกครองประเทศของชาวไทย ซึ่งสภาวะการณ์เช่นนั้นได้ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองหลายครั้ง เช่น การพยายามช่วงชิงอำนาจคืนโดยกลุ่มฝ่ายต่อต้าน ความขัดแย้งกันเองภายในกลุ่มคณะราษฎร วิกฤตการณ์ในสภาผู้แทนราษฎร เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดความไม่สงบขึ้นภายในประเทศ แต่พระยาพหลฯ เองก็ยังสามารถที่จะประคับประคองอำนาจในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมาได้อย่างต่อเนื่องจนกระทั่งพระยาพหลฯ ได้ยุติบทบาทของตนลงอย่างจริงจังเมื่อมีการประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร ในวันที่ 11 กันยายน 2481 และได้มีการเลือกตั้งใหม่ทั่วประเทศ

ดังนั้น การศึกษาภาวะผู้นำทางการเมืองของ พันเอกพระยาพหลฯ ซึ่งมีจุดเน้นในช่วงเวลา พ.ศ. 2476-2481 นี้มุ่งให้ความสนใจในลักษณะของการแสดงบทบาทในฐานะผู้นำทางการเมืองของพระยาพหลฯ ต่อระบบการเมืองไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ซึ่งจะเป็นเครื่องบ่งชี้ว่า ภาวะผู้นำทางการเมืองของพระยาพหลฯ นั้นมีบทบาทอย่างไรต่อระบบการเมือง ทั้งนี้โดยมีรากฐานที่ตั้งอยู่บนหลักอ้างอิงของทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น ดังนั้นจึงได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ระดับคือ

1. การวิเคราะห์โดยชี้ให้เห็น "บทบาทของผู้นำ" ซึ่งหมายถึงการศึกษาที่แสดงหรือชี้ให้เห็นว่า ผู้นำมีบทบาท หรือตำแหน่งหน้าที่อย่างไรบ้าง ตลอดจนชี้ให้เห็นถึงช่องทางหรือวิธีการที่จะนำผู้นำเข้าสู่ตำแหน่งนั้น

2. การวิเคราะห์ "พฤติกรรมของผู้นำ" ซึ่งหมายถึง การแสดงออกในกิจกรรมของผู้นำในระหว่างที่มีบทบาทในตำแหน่งหน้าที่นั้น ๆ ซึ่งพฤติกรรมของผู้นำ จะชี้ให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้นำนั้น เช่น เป็นผู้มีความอาวุโส, มีการประนีประนอม, มีความสามารถ, อ่อนน้อมถ่อมตน, ความซื่อสัตย์, ความเด็ดขาด ฯลฯ ซึ่งดัชนีเหล่านี้จะแสดงถึงความเป็น "ภาวะผู้นำ" ของผู้นำการเมือง ซึ่งจะได้ทำการศึกษาและวิเคราะห์ในบทต่อ ๆ ไป